

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.80.22.042](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.80.22.042)

Кайынов С. Т.

**АСЫЛБЕК АЛТМЫШБАЕВ – КЫРГЫЗ СОЦИАЛДЫК-ГУМАНИТАРДЫК
ИЛИМДЕРИНИН МЕТОДОЛОГУ**

Кайынов С. Т.

**АСЫЛБЕК АЛТМЫШБАЕВ – МЕТОДОЛОГ КЫРГЫЗСКИХ
СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

S. Kaiyrov

**ASYLBEK ALTMYSHBAEV – METHODOLOGIST OF KYRGYZ
SOCIAL AND HUMANITARIAN SCIENCES**

УДК: 159.923 : 930 (575.2)(04)

Академик Асылбек Алтмышбаев – өз доорунда кыргыз социалдык-гуманитардык илим тармактарынын уюштурулушуна, калыптанышына жана өнүгүшүнө түздөн-түз салым кошкон жетектөөчү жана өз алдынча изилдөөлөрдү аткаруучу илимпоздордун сап башында келген кесипкөй философ-окумуштуу. Анын илимий тажрыйбалары, аткарган кызматтары жана жетекчилик иштери ушул тапта тарыхый-конкреттүүлүк принцибине таянуу менен академиялык өнүктөн изилденүүгө муктаж. Асылбек Алтмышбаевдин илимий мурастарын анын ишмердиги менен бирге талдабай туруп, кыргыз профессионалдык философиясынын келип чыгышын, калыптанышын, ал гана эмес азыркы абалын туура жана толук элестетүүгө мүмкүн эмес. Окумуштуунун илимий эмгектери, сүйлөгөн сөздөрү, уюштуруучулук иштери кыргыз философиясы гана эмес, жалпы эле кыргыз социалдык-гуманитардык илимдер системасы үчүн да багыт берүүчүлүк, методологиялык роль ойногон. Бул илимий баяндамада 1952-жылы июнь айында Фрунзе шаарында «Манас» жомогунун элдүүлүк маселесине арналып өткөрүлгөн тагдыр чечүүчү илимий конференцияны алып баруудагы Асылбек Алтмышбаевдин өтөгөн кызматы жана окумуштуунун ал маанилүү илимий форумда айткан илимий-практикалык ой-пикирлеринин теориялык-методологиялык мааниси жөнүндө сөз болот.

Негизги сөздөр: Асылбек Алтмышбаев, метод, методология, кыргыз философиясы, «Манас» жомогу, коммунисттик идеология.

Академик Асылбек Алтмышбаев – профессиональный учёный-философ, который в своё время находился в авангарде как организаторов, так и исполнителей самостоятельных научных разработок и тем самым внёс непосредственный вклад в возникновение, становление и развитие социально-гуманитарных отраслей кыргызской науки. Его научные труды, организаторский опыт и прочие заслуги в настоящее время нуждаются в академическом анализе, с применением историко-конкретного подхода. Без подробного анализа научного наследия Асылбека Алтмышбаева с учётом его организаторской деятельности, невозможно правильно и полномерно представить себе не только этапы зарождения, становления и развития, но и современное состояние кыргызской профессиональной философии. Научные труды, выступления и организаторская деятельность учёного сыграли направляющую, методологическую роль как для кыргызской философии, так и для системы кыргызских социально-гуманитарных наук в целом. В настоящем научном сообщении речь пойдет об организаторской деятельности Асылбека Алтмышбаева в ходе судьбоносной научной конференции, посвященной к проблеме народности эпоса «Манас» в июне 1952 года в г. Фрунзе и теоретико-ме-

тодологическом значении научно-практических мыслей учёного, высказанных им на этом же важном научном форуме.

Ключевые слова: Асылбек Алтмышбаев, метод, методология, кыргызская философия, эпос «Манас», коммунистическая идеология.

Academician Asylbek Altmyshbaev is a professional scientist and philosopher who at one time was at the forefront of both organizers and performers of independent scientific developments and thereby made a direct contribution to the emergence, formation and development of socio-humanitarian branches of Kyrgyz science. His scientific works, organizational experience and other achievements currently need academic analysis, using a historical-concrete approach. Without a detailed analysis of the scientific heritage of Asylbek Altmyshbaev, taking into account his organizational activities, it is impossible to correctly and fully imagine not only the stages of origin, formation and development, but also the current state of the Kyrgyz professional philosophy. Scientific works, speeches and organizational activities of the scientist played a guiding, methodological role both for Kyrgyz philosophy and for the system of Kyrgyz social and humanitarian sciences as a whole. In this scientific report, we will talk about the organizational activities of Asylbek Altmyshbaev during the fateful scientific conference dedicated to the problem of the nationality of the epic «Manas» in June 1952 in Frunze and the theoretical and methodological significance of the scientific and practical thoughts of the scientist expressed by him at the same important scientific forum.

Key words: Asylbek Altmyshbaev, method, methodology, Kyrgyz philosophy, epic Manas, communist ideology.

Жалпы адамзаттын илимий оюнун тарыхый өнүгүү өтмүшүнүн назарий-усулдук жана амалий-тажрыйбалык өнүктөрүнөн көрүнүп тургандай, ар кандай доорлордо, ар кыл уюм жана мекемелерде, жада калса, жеке изилдөөчүлөрдүн илимий иштерди аткаруу жүрүмүндө (процессинде), бардык аракеттерди бир нукка салып, түпкү максатка жетүүнүн жолдорун, ыкмаларын аныктап, түздөн-түз же кыйырынан багыт берип турган идеянын (методологиянын) жана аны ишке ашыруунун өрнөгүн көрсөткөн лидер окумуштуунун (методологдун) болушу – зарылдык.

Изилденип жаткан маселеге түздөн-түз тиешеси барбы же жокпу, ага карабай туруп, жазган илимий эмгектери, сүйлөгөн сөздөрү, ал гана эмес, ар кыл муундагы жана денгээлдеги изилдөөчүлөргө жасаган мамилелери, жүрүм-туруму, жашоо образы аркылуу башкаларга жол көрсөтүүчүлүк милдет аткарган,

алардын илимге болгон мамилесине таасир эткен көсөм окумуштуулардын бар болушу – илимий иштин ийгиликтүү уюштурулушунун жана натыйжаланышынын бирден бир өбөлгөсү. Илимий изилдөөлөрдү пландоо жана аткаруу ишинде *илимий жетекчилик* жана *кеңешчилик* институттарынын универсалдуу көрүнүшкө айланып кетишинин жана анын мындан ары да улана берүү күчүнө ээ болушунун себеби да мына ушунда десе болот. Ар кандай илимдин (эгерде ал илим болуп калыптануу жолуна түшкөн, же калыптанып бүткөн болсо) методсуз, методологиясыз жана методологсуз ырааттуу өнүгүшүнүн мүмкүн эмес экендиги талаш туудурбайт.

Ар кандай илим тармактарынын өнүгүшүндө ал тармактын лидери болгон окумуштуулардын таасиринин чечүүчү мааниге ээ боло тургандыгы маалым. Салттуу билим тажрыйбасы канчалык терең, бай жана көп тармактуу болсо да, профессионалдык илим салаалары менен ХХ кылымдын алгачкы чейрегинен кийин таанышкан кыргыз коому үчүн бул субъективдүү фактордун мааниси андан бетер чоң болгондугу мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Билимге ээ болуу, башкача айтканда, өзүнөн мурдагы муундардын акыл-ой корутундуларын өздөштүрүп алуу мүмкүнчүлүгүнүн ачылышы, кыргыздын зээндүү жаштарынын топ ичинен ыкчам бөлүнүп чыгып, тез аранын ичинде айлана-чөйрөгө таанылып, илим жамиясына таасир берүүчү, аны алга сүрөөчү, жол көрсөтүүчү интеллектуалга айланышын шарттаган. Мына ошондой, өзүнүн зээндүүлүгү, кулк-мүнөзү, бүткүл турпаты менен өз курбалдаштарынан өзүп чыккан философ-окумуштуу *Асылбек Алтмышбаевич Алтмышбаев* (1912-1987) болгон [9]. Анын өмүр жолу, личносттук калыптанышы, коомдук жана мамлекеттик ишмер катары аткарган жумуштары, илимий чыгармачылык жаатындагы жетишкендиктери жана илимий мурастары – булардын ар бири өз алдынча изилдөөнү талап кылат. Азырынча, окумуштуунун кыргыз философиясынын тарыхын изилдөөгө алгачкылардан болуп кадам таштаган илимпоз экендигин тастыктоону максат кылган макалалар болсо да [4; 5, 211–213-бб.; 9, 16-б.], анын изилдөөлөрүндө камтылган бардык маселелер толук, система түрүндө колго алынып, монографиялык деңгээлде аткарылган академиялык изилдөөлөр али жарык көрө элек.

Бул макалада окумуштуунун философия гана эмес, жалпы социалдык-гуманитардык илим тармактарынын өнүгүшүнө тийгизген таасири жөнүндөгү маселени козго менен, ага түздөн-түз тиешеси бар, илимий-практикалык мааниси абдан чоң, албетте, саясий-идеологиялык өңүтү чечүүчү роль ойногон бир олуттуу тарыхый окуянын – 1952-жылы июнь айында Фрунзе шаарында «Манас» жомогунун элдүүлүгүн талкуулап, тиешелүү жыйынтык чыгарууну алдына максат кылып койгон бүткүл союздук илимий

конференциянын даярдалышында жана жүрүшүндө өтөгөн жетекчилик иштери, ортого салган илимий ой-пикирлери, алардын өз учурундагы теориялык-практикалык мааниси, азыркы кездеги тарыхый-философиялык маңызы тууралуу гана сөз болмокчу.

Коюлуп жаткан маселенин *актуалдуулугунда* шек жок, анткени, А. А. Алтмышбаевдин «Манас» жомогунун изилденишине кошкон салымы, айрыкча жогоруда айтылган конференцияны уюштуруу, анын илимий багыты менен проблематикасын тактоо жагына тийгизген түздөн-түз жана кыйыр таасирлери, ал конференцияда айткан ойлорунун илимий-теориялык куну тарых үчүн канчалык маанилүү болсо да, ушул кезге чейин атайын оозго алынган олуттуу сөздүн бутасы боло элек. Ал турсун, «Манас» жомогунан азыноолак тиешеси бар инсандардын түгөл баарынын өмүр баяндары орун алган эки томдук «Манас» энциклопедиясынан да А. А. Алтмышбаевдин био-библиографиялык маалыматтарына, негедир, орун берилген эмес. Манастаануучу С. Мусаевдин аталган энциклопедиянын 1-томуна жайгаштырылган «Конференция» аттуу макаласындагы А. А. Алтмышбаевдин өтөгөн кызматы жана айткан ойлору тууралуу учкай жазылган пикирлер [8, 493-, 500-, 506–508-бб.] окумуштуунун бул маселенин чечилишине сиңирген эмгеги тууралуу толук маалымат алуу үчүн жеткиликтүү эмес. А. А. Алтмышбаев өзүнүн кийинки жылдарда жазылган илимий эмгектеринде да «Манас» жомогунун ар кыл маселелерин көңүл чордонунда тутуп келгендигин эске алсак, анда окумуштуунун бул улуу мурасты изилдөөгө кошкон салымынын атайын тарыхый-философиялык өңүттөн талдоого алынышынын зарылдыгы өзүнөн-өзү түшүнүктүү болот [1, с. 41–42-бб.; 2, с. 32–35-бб.; 3, с. 84–127-бб.].

Аталган илимий конференциянын кыргыз илим жана маданият тарыхындагы орду өтө маанилүү. Ал бекеринен «...манастаануу илиминдеги бурулуш учур» [8, 488-б.] деп аталган эмес. Башкасын айтпаганда да, сырттан келген жана ичтен чыккан, «боёкчу, боёкчу деп койсо, сакалын кошо боёгон» идеологдордун айынан, айтылуу «Манас» жомогунун тагдыры бычактын мизинде турган кырдаал түзүлүп, аны уюштургандардан да, чыгып сүйлөгөн окумуштуулардан да өтө кылдаттык, иш билгилик, билим деңгээлинин жогорулугу, тажрыйбалуулук, туруктуулук, тайманбастык, принциптүүлүк, айтылган ойлордун конкреттүүлүгү жана далилдүүлүгү талап кылынган.

Конференцияга катышып сөз сүйлөө үчүн жазылып, бирок убактысы келгенде өз пикирин айтууга багына албаган, кызуу жана оёосуз жүрүп жаткан ой таймашына даап кире албаган изилдөөчүлөр да болбой койгон эмес. Өлкөнүн биринчи жетекчиси *Исхак Раззаков* өзү такай катышып, керек учурда суроолор жана түшүндүрмөлөр берип отургандыгы үчүн конференциянын олуттуулугу андан бетер арткан. Бул,

«Манас» жомогунун бар болушу, же жок болушу менен жыйынтыкталуусу күтүлгөн татаал илимий форумду беш күн бою кынтыксыз алып баргандардын бири ошол кезде 40 жаштагы тажрыйбалуу окумуштуу, дасыккан идеолог А. А. Алтмышбаев болгон.

Конференция өткөрүү демилгеси СССР илимдер академиясынын Коомдук илимдер бөлүмү тарабынан көтөрүлүп, жоопту кишилер жана идеология жоокерлери дайындалып, кызуу даярдыктар көрүлгөн. Максат – «Манас» жомогу элдүүбү же реакциячылбы – мына ушуну чечип, бир жаңсыл жана акыркы чечимге келүү болгон. Бекеринен, Исхак Раззаков конференциянын жүрүшүндө кезексиз сөз алып: «...Нам после конференции нужно работать. ...Практически нас интересует два вопроса: является ли эпос «Манас» народным или антинародным... Нам нужно только решить эти два вопроса, а не изоциряться, кто сколько цитат может привести...» [7, с. 464]. – деп, конференциянын окумуштуу жана идеологдордун бири-бири менен болгон араздашуу майданына айланып кетпеши үчүн аларды иштиктүү жана конкреттүү сүйлөөгө чакырган эмес.

А. А. Алтмышбаев аталган конференциянын өтүшүн даярдоо иштерине да активдүү катышып, бул конференциянын өтө курч, талаш-тартыштуу, коммунисттик идеологиянын талаптарына ылайык өтөрүн жана ошондой болушу керектигин, ошону менен бирге, бул татаал, карама-каршы пикирлердин айгышкан күрөшү өкүмүн сүргөн конференциядан эң туура жана керектүү натыйжаларга жетишүү менен чыгуу зарылдыгын окумуштуу катары туура түшүнгөн. Ал өлкө жетекчилиги жана илимий коомчулук тарабынан, бекеринен илимий да, идеологиялык да өнүттөрү курч турган бул чоң жыйынды туруктуу алып баруучулардын бири болуп тандалган эмес.

«Манас» таануучулардын 1951-жылдын 29-сентябрында СССР Илимдер академиясынын Кыргыз филиалында өткөн кеңешмеси 1952-жылы өтө турган конференцияга илимий да, практикалык да, албетте, идеологиялык да даярдык болуп эсептелген. Ошол кездин таасирдүү окумуштуу, жазуучу, идеологдору Л. И. Климович, М. И. Богданова, А. А. Валитова, А. К. Боровков, У. Джакишев, А. Токомбаев, К. Маликов, Ким, И. А. Батманов катышкан бул кеңешмени да А. А. Алтмышбаев ачып, А. Д. Давлеткельдиев маалымат билдирүүсүн жасаган. Кеңешменин акырында А. А. Алтмышбаев корутунду сөз сүйлөп, кеңешмени жапкан. Окумуштуунун бул кыскача корутунду сөзүндө айтылган пикиринин жана ээлеген позициясынын мааниси абдан чоң.

Сөзүбүз кургак болбош үчүн окумуштуунун аталган кеңешмеде айткан ойлорунун көңүл бурулушу зарыл болгон учурларын өз калыбында (орус тилинде) келтирсек, артыкбаш болбойт. Кеңешме орус тилинде өтүп, стенограмма орус тилинде жүргүзүл-

гөн. Сөз ээсинин стилин сактоо үчүн цитаталарды оригиналдагы шекилин өзгөртпөй, кыргыз тилине которбой алууну туура көрдүк: «Из предварительных замечаний, сделанных здесь присутствующими товарищами я понял, что имеющиеся варианты в основном говорят не в пользу народности эпоса «Манас». Но всё же они не лишены элементов, говорящих о народности эпоса «Манас», что даёт основание нам ещё обратить внимание на эти существующие варианты, с тем, чтобы действительно выявить достойные варианты, которые будут положены в основу исследования и издания. ... Отсюда вывод, что нам нужно продолжать записи, хотя это стоит дорого и отодвигает срок созыва конференции (здесь и далее курсив мой – С. К.)» [7, с. 251–252].

Ошол учурдун эпостаануу илиминин мажестигинен жана коммунисттик идеологиянын бир жактуу иш аракеттеринен улам, башынан натуура коюлган маселе, натуура талкууланып, «Манас» жомогу эл мүдөөсүн чагылдырбайт деген натуура жыйынтыкты көздөй алып бара жаткан кырдаалда А. А. Алтмышбаевдин ээлеген бул позициясы, колдонгон тактикасы эң туура жана башка катышуучулар, конференциянын жүрүшү жана жыйынтыкталышы үчүн жол көрсөтүүчүлүк (методологиялык) мааниге ээ болгон. Элдик оозеки мурастардан талап кылынышы мүмкүн болгон, карандай идеологиялык талаптар менен ширетилген элдүүлүк түшүнүгүн эпикалык мурастан издөөнүн өзү теориялык-методологиялык жактан таптакыр жаңылыш болучу.

Өткөн доорлордо жаралып, калыптанып, өнүгүп келген көркөм мурастын мазмунун учурдун өлчөмдөрү менен ченөөгө аракет жасоо жана «Манас», «Алпамыш», «Гөрүүлү», «Деде Коркут» ж.б. чыгармалардан коммунисттик партиянын идеологиясына каршы элементтерди издөөнүн өзү ошол учурдун өтө мажес аракеттеринин, фольклористика илимин методологиялык туюкка алып барып такаган факторлордун эң башкысы болгон; ал фольклордук чыгармалардын генезисин, историзмин изилдөө маселелерди түз эле анахронизмге алып барган; чыгарманын кайсы бир фольклордук жанр алкагында пайда болуу, өнүгү тарыхы жана анда чагылдырылган тарыхый доордун, окуялардын изилдениши менен байланыштуу нукура илимий өнүттөрдүн чаташтырылышына алып келген. Анын зыяндуу эпкинн азыркы күнгө чейин келип жетип, илимге тийгизген залакасы азыр да жоюла элек десе болот.

Албетте, азыр элдик эпостон кайсы бир идеологияга каршы элементтерди издеген кимдир бирөөнү илимий чөйрөдөн гана эмес, жөн-жайкын адамдардын арасынан да табууга мүмкүн эмес, бирок, мындай ашкере таптык мамиле фольклордук мурасты объективдүү изилдөө жагынын жолго коюлушун кечендетти, идеялык мазмун деген эң керектүү түшүнүктү да идео-

логиялык боёкко биротоло чылап салды. Чыгарманын *идеялык мазмуну* анын негизги өзөгү болуп эсептелет. Терең, оригиналдуу идеялык мазмун көркөм форма менен шайкеш келгенде гана көркөм чыгарма жаралган болот. Көркөм идея көркөм форма аркылуу көркөм мазмунга айланат – бул түшүнүктөрдү бири-биринен ажыратып кароого мүмкүн эмес. Ошентсе да, башаты байркы замандарда жаткан баатырдык жомоктордон (эпостордон) коммунисттик партиянын ошол учурдагы лозунгдарына төп келген ойлорду издөө, же ага каршы элементтерди издеп таап, түп тамырынан бери жоюу аракеттерин жасоо илимий иш болуп эсептелген учурлардын да болгондугун тарых тастыктоодо.

А. А. Алтмышбаевдин жогоруда келтирилген цитаталарына кайрылсак, ал:

1. Алдын ала айтылган пикирлерге таянылса, «Манас» жомогунун колдо бар варианттарында элдүүлүк сапатынын жок экендигин;

2. Ошондой болсо да, ошол эле варианттарда элдүүлүктүн бар экендигин көрсөтүп турган элементтерден жок эместигин;

3. Көп каражат талап кылынарына карабай, эпосту эл оозунан жазып алуу жагын улантуунун зарылдыгын;

4. Талкууну мындан ары да улантуу керектигин;

5. Боло турган бүткүл союздук илимий конференцияны уюштуруу мөөнөтүн жылдыруу керектигин ачык айтууда.

Демек, окумуштуунун ою боюнча, «Манаста» элдүүлүктүн жок экендигин айтып жаткан окумуштуулардын пикири, көбүн эсе, субъективдүү мүнөзгө ээ. Объективдүү булактар ал пикирди толук тастыктабайт. Объективдүү чындыкка жетүү үчүн дагы акыл калчоо, талкуулоо, жаңы материалдарды жыйнап, аларды илимий айлампага киргизүү зарыл. Ар бир айтылган ойдун далилдүү, ар тараптан текшерилип такталган, олуттуу апробациядан өткөн абалы гана кеңири талкууга алып чыгылышы керек. А. А. Алтмышбаевдин ошол курч кырдаалда, башка нерсе эмес, «Манастын» тагдыры чечиле турган илимий конференциянын алдындагы ээлеген бул позициясы эң туура болгон. Ал өзүнүн жеке кызыкчылыгын ойлоп, кимдир бирөөгө жагайын деп, «борбордон» келген адабият идеологдорунун таасири астында, жетелендисинде кала берген эмес.

Конференция кыйла талкуу жана даярдыктардан кийин, улам жылдырылып жатып, акыры 1952-жылдын 6–10-июнь күндөрү, күтүлгөндөй эле, кызуу талкуулар менен өткөн. Анын ишине, жогоруда айтылгандай, *Исхак Раззаковдун* такай катышып отурушу, бир жагынан кырдаалды аябагандай курчутса, экинчи жагынан, ашынган каралоочулардын мизин майтарган десе болот. Конференцияны алып баруу вазипасы жергиликтүү окумуштуулардын ичинен Асылбек

Алтмышбаевге (СССР Илимдер академиясынын Кыргыз филиалынын Президиумунун төрагасынын орун басары, философия илимдеринин кандидаты) жүктөлгөн. Ал конференцияны ачкан жана аны андан ары алып баруу жагын В. П. Сухотин (СССР Илимдер академиясынын Президиумунун «Манас» боюнча илимий конференцияны уюштуруу комиссиясынын төрагасы, филология илимдеринин доктору) менен алгоолошо ишке ашырган.

А. А. Алтмышбаевдин башка окумуштуулардан айырмасы, ал «Манас» жомогунун *элдүүлүк* маселесин эпостаануунун башка маселелеринен механикалык түрдө бөлүп карабай, алардан обочолонтпой, абсолютташтырбай, жалпы маданият, социалдык-гуманитардык илимдер контекстинде жана тарыхый-конкреттүү мамиле жасоо усулунун алкагында караган; ошондой эле, өзүнүн башка кесиптештери үчүн да чыгармага мына ушул усулдук өңүттөн мамиле кылуунун өрнөгүн көрсөткөн, астырттан талап кылган.

Окумуштуу өзүнүн сөзүн конференциянын эң кызуу жана эң жооптуу учурунда сүйлөгөн. Ал өз сөзүндө: «К анализу и оценке эпоса «Манас» мы должны подходить только с точки зрения марксизма-ленинизма, который учит, что *историю и исторические явления нельзя не улучшить, ни ухудшить. К анализу каждого исторического факта надо подходить без всякого предвзятого мнения, объективно, конкретно. ...Как известно, диалектический метод рассматривает явления в тесной связи с теми историческими условиями, которые породили, которые обусловили порождение данных явлений. Отсюда ясно, что при анализе и оценке эпоса «Манас» мы должны учитывать те исторические условия, при которых сложился эпос, которые определили его характер, его содержание и форму*», – дейт да, ушул эле оюн андан ары тереңдетип: «...следует отметить, что каждое произведение, устное или письменное, является отражением в образах своей эпохи, своего времени. Произведение далекого прошлого должны отвечать требованиям коммунистического воспитания тем, что они должны объективно отражать свою эпоху, жизнь и быт народов того времени, отражать как положительные, так и отрицательные стороны своей эпохи» – деп айткан [7, с. 628–629].

Мына ушул сөздөрдөн эле А. А. Алтмышбаевдин «Манас» жомогунун ар кандай маселесин, анын ичинде бүткүл союздук илимий конференциянын темасына айланып отурган *элдүүлүк* маселесин талкуулоодо да, объективдүү илимий мамиле жасоо керектигин талап кылган академиялык принциптерге таянгандыгын оңой эле түшүнүүгө болот. Бул сөздөр, билген кишиге, өткөн доорлордон калган мурастардан бүгүнкү күндүн идеологиясын издеген методологиялык мажистикке урулган сокку болучу. Айрыкча, элдик эпоско бир жактуу мамиле жасаган Л. И. Климович,

А. К. Боровков ж.б. ораторлордун пикирлерине карата сылык, кылдат, бирок негиздүү, ишенимдүү айтылган жооп эле. Муну ошол учурда түшүнбөй калууга мүмкүн эмес болучу. Ошентсе да, окумуштуу иштин теориялык жол-жобосун гана айтып токтоп калбай, аны партиялык иш менен түздөн-түз байланыштыруу аркылуу конкреттештирүүгө дааган. Ал эч тайманбай туруп эле, ачыктан-ачык мындай деген: *«Мы не требуем (и было бы неправильно требовать) от производителей далекого прошлого, чтобы они содержали в себе все высокие идеалы коммунистического воспитания трудящихся масс, которые не способна дать ни одна эпоха прошлого, которые порождают только советская эпоха, ленинско-сталинская эпоха»* [7, с. 636]. Ал «Манастан» коммунисттик тарбия берүүнүн булагы болушу керектигин талап кылган ораторлордун жаңылыш пикирлерине мына ушинтип жооп берүү менен, кыргыз манастануусунда, кененирээк алсак, жалпы эле кыргыз элдик оозеки мурастарын изилдөө жаатында жаңы методологиялык дискурс жараткан.

А. А. Алтмышбаев аталган конференцияны даярдоо, өткөрүү, талкуулоо учурунда пайда болгон ой-пикирлери анын төмөнкү сүйлөмдөрү менен жалпылаштырылган десе болот: *«Мы обращаемся к эпосу «Манас» не как к источнику коммунистического воспитания людей, мы обращаемся к нему как к величайшему литературному памятнику нашего далекого прошлого, как к литературному памятнику, отражающему картину младенческого периода развития благородных черт кыргызского народа.»* [7, с. 636].

Өзгөчө белгилене турган бир нерсе, Асылбек Алтмышбаев «Манасты» ошол учурдагы терминология боюнча «литературный памятник» (жазма эстелик) деп атап жатса да, илимий-теориялык түшүнүгүнүн түпкүрүндө анын жазма маданияттын туундусу (адабият) эмес, жеке кишинин (автордун) каалоосуна, деңгээлине, идеологиясына жараша келип чыкпаган, тескерисинче, кылымдан кылымга оозеки салттын талабына жараша өнүгүп келип, субъективизмдин бардык көрүнүштөрүнөн арылган фольклордук чыгарма экендигин жакшы түшүнгөндүгүн байкоо кыйын эмес. Бай билгенди кул билет, айтайын десе тили жок деген заман.

Жогоруда биз келтирген цитаталарды жалпылаштыра турган болсок, окумуштуу «партиялык уюм жана партиялык адабият» деп аталган идеологиялык катаал калыптын чектерин кыйгап өткөндүгүн – фольклордук чыгармадан бүгүнкү партиялык идеологияны түздөн-түз колдогон же ага түздөн-түз каршы турган идеяларды издөөнүн натуура экендигин кесе айткандыгына күбө болобуз. Философ-окумуштуунун бул оюна мурун-кийин окумуштуулар тарабынан анчалык маани берилбеген болсо да, биз бүгүн анын сөз болуп жаткан көз карашын аталган конференция-

дагы батыл айтылган туура илимий ойлордун эң алдыңкысы болучу деп баалай алабыз.

А. А. Алтмышбаевдин бул конференциядагы айткан ойлору убактылуу, кырдаалга жараша айтылып, андан соң унутулуп кала турган ойлордон болгон эмес, алар окумуштуунун олуттуу ой-корутундулары, окумуштуулук, жарандык туруктуу, өзү аягына чейин ишенген позициясы болгон. Ушул эле бүтүмдөр окумуштуунун кыйла жыл кийин жазылган эмгектеринде да кененирээк айтылгандыгын, өнүктүрүлгөндүгүн көрө алабыз. Ал: «На произведение известного писателя или мыслителя мы смотрим как на творчество одной личности. Наш подход к его творчеству и его оценка связаны с пониманием мировоззрения и общественной позиции автора. Фольклорное произведение – духовное создание всего народа, прошедшего данный путь исторического развития. Следовательно, в фольклоре сосредоточено миропонимание не одного поколения, в нём целая система образа мыслей киргизов об окружающей их природе, о самом народе, его истории, а также о народах, с которыми киргизы имели экономические, политические и культурные отношения. В фольклоре можно «видеть» и «слышать» голоса многих поколений. Этот тезис целиком и полностью относится к трилогии киргизского героического эпоса «Манас»... – деп жазат [3, с. 84].

Окумуштуунун ушул эле жердеги «В фольклоре можно «видеть» и «слышать» голоса многих поколений» деген сүйлөмүнүн жана анын ичиндеги атайын тырмакчага алынып жазылган «көрүү» жана «утуу» деген сөздөрдүн илимий кунун, айрыкча, бул эки лексеманын жандуу фольклордун бар же жок экенин билдирүүчү аракеттер/абалдар экендигин чындап түшүнгөн филологду азыр деле табуу кыйын. Фольклордук чыгарма көз менен *көрүүгө*, кулак менен *узууга* жарамдуу абалында гана жандуу болуп эсептелип, фольклордук чыгармачылыктын мыйзамы менен жашап жаткан болот. Анын вербалдык фактурасы гана кагазга түшүрүлүп окула баштаган убактан тартып, ал өз табиятынан ажырап, жазма маданияттын (адабияттын) мыйзамына ылайык жашоо жолуна түшөт. Синкреттик, татаал курамдуу, гипертексттик касиетке ээ фольклордук чыгармаларды толук абалында эмес, бар болгону тилдик каражаттарын гана катк түшүрүп алуу менен, аларды адабий (жазма) чыгармага теңештирүүнүн натуура экендигин түшүнүү азыркы учурда деле толук ишке ашып кете элек [6].

Макаланын мындан аркы бөлүгүндө, көбүнесе, сөз болуп жаткан конференциянын чакырылыш максатындагы, маселенин коюлуш усулундагы, ошондой эле, андан күтүлгөн натыйжалардын мүнөзүндөгү жаңылыштыктар тууралуу сөз кылып, ал жаңылыштыктардын ошол учурдагы идеологиянын баарыга үстөмдүк кылуу аракети менен шартташкандыгын жана бул татаал дискурста А. А. Алтмышбаевдин тан-

дап алган жолу, тактикасы тууралуу маселелерди талкууга алмакчыбыз.

Биринчиден, советтик филологияда элдик оозеки чыгармачылык менен адабий чыгармачылык бирдей делип эсептелип, экөө тең *адабият* деген жалпы аталышка ээ болгон. Ошондон улам, фольклордук чыгармаларга жасалган мамиле жазма адабий чыгармаларга жасалган мамиледен айырмаланган эмес. Бул илимий мажестиктин ушул күндө деле жоюлуп кеткен жери жок. Орус адабиятындагы В. И. Ленин тарабынан белгиленген көрүнүштөрдү кыргыз жана башка түрк элдеринин фольклорунан издөө мына ушул мажес түшүнүктүн негизинде келип чыккан.

Экинчиден, дүйнө элдеринин эпикалык мурастарынын тексттеринин вербалдык катмарын гана адабий (жазма адабият) чыгарма катары жыйнап алышып, аны адабиятташтырып иштеп чыгышкан. Элдик оозеки чыгармалардын эл оозунан жазылып алынган вербалдык тексттеринин варианттарын бириктирип, ар кандай максаттагы түзөтүүлөрдөн өткөрүшкөн, кайрадан жазып чыгышкан. Азыркы дүйнөгө белгилүү эпикалык мурастардан: «Махабхарата», «Рамаана», «Илиада», «Одиссея», «Нибелунг жөнүндө ыр», «Калевала», «Китаб-и Дедем Коркуд», «Манас» (В. В. Радлов жазып алып жарыялаган текст) – баары, бири калбай, адабий кайра иштеп чыгуунун бардык ыкма жана жолдоруна дуушар болушкан чыгармалар.

Мына ошол көп кылымдык тажрыйбаны аксиома катары кабыл алган советтик илимпоздор «Манастын» да кошмо вариантын түзүүнү, текстти өзгөртүүнү, ага алымча-кошумчалар киргизүүнү, учурдун саясий талаптарына жараша кайрадан иштеп чыгууну туура, керектүү, илимий, чыгармачылык иш деп эсептешишкен. Элдик оозеки чыгарманын текстин оңдоо, варианттарды бириктирүү, эпизоддордун орундарын алмаштыруу, жаңы эпизоддорду киргизүү, ар түрдүү кыскартууларды жасоо ж.б. эпикалык текстти фальсификациалоонун дал өзү экендигин түшүнүү деңгээли болгон эмес. Ошондуктан, «Манастын» кошмо вариантын түзүү, илимий жактан алганда, аны бузуп-жарууга тете иш болуп жатса да, прагматикалык жагынан алганда, «Манасты» сактап калуунун жападан жалгыз жолу болуп чыга келген. «Манастын» кошмо вариантын түзүп чыгуу идеясын колдогондор өздөрүн улут маданиятына чындап күйгөн адамдарбыз деп эсептешкен; башкалар да алар жөнүндө ошондой эле ойдо болушкан.

Ошентип, кыргыз интеллигенттеринин алдында эки чоң каталыктын бир аз да болсо кичирээгин тандап алуу шарты гана турган: 1) же «Манас» жомогун коммунисттик идеологияга каршы чыгарма деп эсептеп, анын колдолушуна жана жайылтылышына тыюу салдыруу; 2) же анын тазартылган кошмо вариантын көптөп түзүп чыгуу (иш жүзүндө, тексттерди фальсификациалоо, бузуп-жаруу) менен сактап ка-

луу.

Албетте, кыргыз окумуштууларынын, жазуучу жана саясатчыларынын көпчүлүгү экинчи жолду тандап алышкан; анын туура жол экендигине чындап ишенишкен жана ага кызмат кылуу үчүн жан-дилдери менен киришишкен. Айрымдар жанрдык-стадиалдык жагынан тарыхый-баатырдык эпикалык мурастын баш каарманы Манасты дыйканчылык менен алек болгон адам катары көрсөтүүгө да кайыл болушкан. Маселенин мындай калпыс коюлушуна, *бир жагынан*, ошол учурдагы философия, тарых, филология илимдеринин деңгээлинин тайыздыгы, *экинчи жагынан*, партиялык идеологиянын ашкере үстөмдүк кылуучу, коомдук турмуштун бардык жактарын аныктоочу күчкө айланып алууга умтулушу негизги детерминант болгон.

Эгерде А. А. Алтмышбаевдин ушул татаал саясий-идеологиялык дискурстагы алган орду жөнүндөгү маселеге келе турган болсок, анын бул кырдаалдан чыгуу, «Манасты» аман алып калуу үчүн атайын саясий тактика колдонгондугуна күбө болобуз. Ал «Манас» жомогунан коммунисттик тарбия берүүчү идеологиянын изделишинин жаңылыш экендигин жакшы түшүнгөн жана аны, жогоруда көрсөтүлгөндөй, ачык айткан. Ал конференциядагы сүйлөгөн сөзүндө элдик оозеки чыгарманын бир эгей элдүү же бир эгей элге каршы болушунун мүмкүн эмес экендигин да жарыя кылган. Ал: «...*одни исследователи эпоса «Манас», объявляя иные записанные варианты не народными, порочными, ищут народный вариант, а другие - вообще отрицают существование такого варианта. И те, и другие, по-моему, ударяются в крайность. Они забывают, что в природе ничего не бывает идеально чистого, вечного и неизменного*» [7, с. 631] – деп, чыныгы философтон ойлоо маданиятынын үлгүсү болгон пикирин ортого салган.

Ушул эле көз карашын андан ары улантып келип: «*Некоторые товарищи говорят, что нам нужен такой эпос, который был бы совершенно свободен от противоречивых положений. Такого эпоса в природе не бывает, пока общественная жизнь, пережитая нами не так давно, не породила и не могла породить свободный от противоречивых положений эпос...*» деген. Бул элдик оозеки эпостун маңызын туура чагылдырган илимий, философиялык бүтүм болучу. Бирок, окумуштуу, түзүлүп калган идеологиялык татаал дискурту өзгөртүү мүмкүн болбогондуктан, аргасыздан, ушул эле сөздөрүн төмөнкүчө улаган: «...*его придётся создать в том смысле, чтобы очистить устное киргизское народное творчество от бай-манасских антинародных наслоений*» [7, с. 632–633]. Ошону менен, А. А. Алтмышбаев «Манас» жомогунун колдо бар тексттеринин негизинде, эгер жетишсиз болсо эл оозунан жыйнап келип болсо да, кошмо вариантын түзүп чыгуунун тараптары болуп

калган. Бул ишти жүзөгө ашыруунун зарылдыгын төмөнкүчө белгилеген: «*На основе народно-демократических элементов следует создать сводный вариант, для этого продолжить запись новых вариантов, бытующих среди населения*» [7, с. 637]. Демек, окумуштуу жомоктун кошмо варианты жаратуунун – аны ар кайсы айтуучудан жазылып алынган ар кыл тексттин элдүүлүк «сапатына» ээ жерлерин алып, аларды мазмун жагынан бир бүтүндүккө жасалма түрдө бириктирүү жолу менен ишке ашырылышы керектигин жактоочулардын катарынан орун алган.

Конференция бул жагынан ийгиликтүү аяктаган – кабыл алынган 9 беренеден турган чечимдин 7-беренеси: «*Конференция считает необходимым подготовить издание сводного варианта эпоса «Манас» с комментариями и вступительной статьей*» [7, с. 664] түрүндө жазылган. Демек, «Манас» жомогу окулушуна, изилденишине тыюу салынган реакциячыл чыгармалардын катарына кирбей, аман калды деген сөз.

Кошмо вариант түзүү да оңой эле ишке аша койгон жок. Анын өтөсүнө чыгуу үчүн узак убакыт, чыгармачыл жана илимий интеллигенция өкүлдөрүнүн биргелешкен эмгеги талап кылынган. А. А. Алтмышбаев иштин негизги этаптарына катышып, конференцияда айткан ой-пикирлеринин нугунда аракеттенип, дайыма багыт берүүчү күчкө, таасирге ээ бойдон кала берген. Ошентип, 1959–1961-жылдары бул долбоор ишке ашып, «Манастын» үчилтик түрүндөгү кошмо, тазартылган (эпикалык тексттин түзүлүү мыйзам ченемдерине таптакыр каршы келген) варианты «Манас», «Семетей», Сейтек» аталыштагы төрт китеп түрүндө жарык көргөн.

Жыйынтыктап айтканда, А. А. Алтмышбаев өз учурунун эң алдыңкы көз караштагы профессионал ойчулдарынын бири болгон. Анын «Манас» жомогу-

нун мисалына таянуу менен, жалпы эле элдик оозеки чыгармачылык жөнүндөгү айткан ой-пикирлери, бүтүмдөрү ошол учурдун эң алдыңкы илимий көз караштарынан болуп, азыркы учурда да өзүнүн жол көрсөтүүчүлүк маанисинен ажырай элек. Анын философиялык изилдөөлөрү дайыма кыргыз тарыхы, этнографиясы, фольклору жана тилинен алынган мисалдарга бай. Окумуштуу бул, өз алдынча илим тармактарына таандык жекече маалыматтардын жалпылыктагы алган ордун ачып бергендиги үчүн анын философиялык эмгектеринин назарий-усулдук кундуулугу күнү бүгүнкүдөй сакталып турат.

Адабияттар:

1. Алтмышбаев А. А. Некоторые особенности формирования и развития социалистической культуры народов советского Востока. - Фрунзе: Изд-во АН Кирг. ССР, 1958. – 84 с.
2. Алтмышбаев А. А. Октябрь и развитие общественного сознания киргизского народа. - Фрунзе: Илим, 1980. - 172 с.
3. Алтмышбаев А. А. Очерк истории развития общественно-политической и философской мысли в дореволюционной Киргизии. - Фрунзе: Илим, 1985. - 151 с.
4. Жумагулов Т. Основатель историко-философской науки А. Алтмышбаев и его гуманизм // Проблемы современной науки и образования: Философские науки. - 2018. - №10 (130).
5. Жумагулов Т., Кочкорбаева Ж. И. Академик А. Алтмышбаев – философия тарыхын изилдөөчү гуманист-окумуштуу // Известия НАН КР, 2022, № 2. - 210-213-бб.
6. Кайыпов С. Т. «Манас» - кыргыз этномаданиятынын гипертексти (Биринчи макала: маселенин коюлушу) // Известия Вузов Кыргызстана. - 2022. - №6. - 335-340-бб.
7. Манас: документтер жыйнагы / сб. документов / Түз: / Сост: А. Акматалиев, А. Исаева, М. Көлбаева... - Б.: Принт Экспресс, 2021. - 1260 с.
8. Мусаев С. Конференция / Манас: Энциклопедия. - 1-т., 488–510-б.
9. Стамова Р. Д., Алтмышбаева Л. К. Бүт өмүрүн илимге жана мамлекеттик кызматка арнаган // Эркин-Тоо. - 22-апрель, 2023-ж. - № 37-38 (3372-3373). - 16-б.